

Systematic evaluation of the role of kinship cooperatives in the revival of real cooperatives with emphasis on the teachings of the Quran and Hadith

Mohammad Reza Aram^{1*}, Seyyed Mohammad Reza Ahmadi Tabatabaei²

1. Assistant Professor, Department of Political Science, Faculty of Law and Political Science, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

2. Associate Professor, Faculty of Islamic Studies and Political Science, Imam Sadeq University, Tehran, Iran.

CITATION: Aram, M.R. Banihashemi, A & Ahmadi Tabatabaei, M.R. (2024). Systematic evaluation of the role of kinship cooperatives in the revival of real cooperatives with emphasis on the teachings of the Quran and Hadith. Journal of Cooperation and Agriculture, 13(51), 34-54. (In Persian).

DOI: 10.22034/ajcoop.2024.360871.1843

ARTICLE INFO

Keywords:

- ≠ Family cooperatives
- ≠ Devotion to relatives
- ≠ Social takaful
- ≠ Success of Cooperatives
- ≠ Cooperation in Islam

Received:

26 June 2023

Revised:

28 July 2024

Accepted:

29 October 2024

Available online:

20 December 2024

ABSTRACT

Context and purpose. With the Prophet's mission, the most comprehensive model of cooperation was presented to the human society. However, with the passage of time and the dominance of Western civilization over other societies, the traditional and authentic patterns of cooperatives were forgotten and cooperatives faced various challenges. One of the most important challenges of cooperatives in the world is the liquidity crisis. The main goal of the research is to identify the best factor of the alliance among the members of the cooperatives, which can better and more effectively lead to the realization of the goals of the cooperatives.

Methodology/approach. In the current study, the teachings of the Quran, Hadith, and the lives of the innocents (PBUH) have been followed using the ijtiḥad method, and the results have been analyzed using the systems theory.

Findings and conclusions. The results showed that, compared to competition-oriented cooperatives, kinship-based cooperatives are the most genuine and genuine type of cooperatives and have a higher mana capability due to reasons such as inauthenticity and authenticity of blood ties. Also, considering Islam's emphasis on mercy and its positive effects in the society, strengthening this type of cooperatives is one of the examples of mercy and will have many effects and blessings in the society. Agricultural cooperatives - which are mainly managed in a kinship-oriented manner - are a very good example in this field. Originality. This research seeks to identify and compare kinship-based cooperatives versus non-kinship-based cooperatives - i.e. competition-based cooperatives - using the teachings of the Qur'an and Hadith, and unlike previous researches, it does not stop at the level of description and deals with policy-making explanations and prescriptions.

EXTENDED ABSTRACT

Context and purpose. With the advent of the Prophet, the most comprehensive model of cooperation was presented to humanity. However, over time and with the dominance of Western civilization over other societies, traditional and authentic cooperative models were forgotten, and cooperatives faced various challenges. One of the most significant challenges of cooperatives in the modern era is the crisis of fluidity. The primary goal of this study is to identify the best factor for unity among cooperative members. Recently, kinship-based cooperatives, whose members are generally related by family ties, have gained attention. In contemporary times, family farming has become so significant worldwide that the United Nations declared 2014 as the "International Year of Family Farming."

Methodology/approach. In the current research, the teachings of the Quran, Hadith, and the lives of the innocents (PBUH) have been followed using the ijtiḥad method, and the results have been analyzed using the systems theory. Therefore, the research framework is designed based on the performance of kinship-based cooperatives according to systems theory and the alignment of inputs and outputs.

Findings and conclusions. The results showed that, compared to competition-based cooperatives, kinship-based cooperatives are the most authentic type of cooperatives. Due to reasons such as the authenticity of blood ties, higher potential for teamwork, the exchange of services instead of wealth, the absence of self-reliance dominance, attention to both material and non-material needs, and a focus on long-term benefits rather than short-term ones, these cooperatives have a higher potential for sustainability. Furthermore, considering Islam's emphasis on maintaining family ties (Silat al-Rahm) and its positive effects on society, strengthening such cooperatives is an example of maintaining family relations and will bring numerous blessings to society. Agricultural cooperatives, which are predominantly managed through kinship, are a good example of this.

Originality. The innovation of this research compared to previous studies is threefold: First, it seeks to categorize and compare kinship-based cooperatives with competition-based cooperatives. Second, this study does not stop at the descriptive layer but moves toward providing policy recommendations. Third, this research attempts to base its descriptions, analyses, and recommendations on the Quran and Hadis. Where as previous studies have paid little attention to this important aspect.

*Corresponding author

E-mail addresses: Mraram@um.ac.ir (M, Aram), Drtabatabai63@gmail.com (M, Tabatabaei).

اثرسنجی سیستمی نقش تعاونی‌های قرابت‌محور در احیای تعاونی‌های واقعی با تأکید بر آموزه‌های قرآن و حدیث

محمد رضا آرام^{۱*}، سید محمد رضا احمدی طباطبائی^۲

۱. استادیار گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.
۲. دانشیار دانشکده معارف اسلامی و علوم سیاسی، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران.

استناد: محمد رضا، آرام، طباطبائی، احمدی، سید محمد رضا. (۱۴۰۳). اثرسنجی سیستمی نقش تعاونی‌های قرابت‌محور در احیای تعاونی‌های واقعی با تأکید بر آموزه‌های قرآن و حدیث. فصلنامه تعاون و کشاورزی، ۱۳(۵۱)، ۳۴-۵۴.

DOI: 10.22034/ajcoop.2024.360871.1843

چکیده

زمینه و هدف: با بعثت نبوی جامع‌ترین الگوی تعاون به جامعه بشریت عرضه شد. اما با گذر زمان و سیطره تمدن غرب بر سایر جوامع، الگوهای سنتی و اصیل تعاونی به دست فراموشی سپرده شد و تعاونی‌ها با چالش‌های مختلفی مواجه شدند. یکی از مهمترین چالش‌های تعاونی‌های موجود در جهان، بحران سیالیت است. هدف اصلی پژوهش شناسایی بهترین عامل ائتلاف میان اعضای تعاونی‌هاست، به نحوی که بهتر و بیشتر باعث مانایی و تحقق اهداف تعاونی‌ها شود.

روش‌شناسی: در پژوهش حاضر، آموزه‌های قرآن، حدیث و سیره معصومان (ع) با استفاده از روش اجتهادی مورد تتبع، و نتایج حاصله با استفاده از نظریه سیستم‌ها مورد تحلیل قرار گرفته است.

یافته‌ها و نتیجه‌گیری: نتایج نشان داد که، تعاونی‌های قرابت‌محور در مقایسه با تعاونی‌های رقابت‌محور، به دلایلی مانند غیراعتباری بودن و اصالت پیوندهایی خونی، واقعی‌ترین و اصیل‌ترین نوع تعاونی‌ها هستند و قابلیت مانایی بالاتری دارند. همچنین با توجه به تأکیدات اسلام در باب صله رحم و آثار مثبت آن در جامعه، تقویت این نوع تعاونی‌ها یکی از مصادیق صله رحم بوده و آثار و برکات فراوانی در جامعه خواهد داشت. تعاونی‌های کشاورزی - که عمدتاً به صورت قرابت‌محور اداره می‌شوند - الگوی بسیار موفقی در این زمینه هستند.

اصالت/نوآوری: این پژوهش به دنبال سنخ‌شناسی و مقایسه تعاونی‌های قرابت‌محور در مقابل تعاونی‌های رقابت‌محور با استفاده از آموزه‌های قرآن و حدیث است. همچنین این یک پژوهش صرفاً توصیفی نیست و با اجتهاد در آیات و روایات به تبیین و تجویزهایی سیاست‌گذارانه می‌پردازد.

اطلاعات مقاله

واژگان کلیدی:

≠ تعاونی‌های خانوادگی
≠ صله رحم
≠ تکافل اجتماعی
≠ موفقیت تعاونی
≠ تعاون در اسلام

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۴/۵

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۳/۵/۷

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۸/۸

تاریخ برخط:

۱۴۰۳/۹/۳۰

*نویسنده مسئول

پست الکترونیک: Mraram@um.ac.ir (م، آرام)، Drtabatabai63@gmail.com (م، احمدی طباطبائی).

تأمین نیازها «موضوعیت» ندارند، بلکه این تعامل صرفاً «طریق» و ابزاری برای انتفاع شخصی افراد به حساب می‌آید؛ درواقع تعاون و همیاری افراد تا زمانی ادامه دارد که منافع ایشان درگرو این همیاری باشد. ازاین‌رو تعاونی‌های بسیاری شکل می‌گیرند که عمر آن‌ها کوتاه است و در فرصت اندکی محکوم‌به انحلال می‌شوند. لذا مسئله اصلی این مقاله این است که «آیا می‌توانیم ساختار جدید تعاونی‌ها را به احکام و آموزه‌های اسلام از یکسو و سنت‌های دیرینه جامعه ایرانی از سوی دیگر، پیوند بزنیم؟ این پیوند چگونه صورت خواهد گرفت؟»

بامطالعه و تأمل در «قانون بخش تعاونی» می‌توان پی برد که تعاونی‌ها سه رکن اصلی دارند: منافع مشترک، منابع مشترک و مشابَهت و تناسب میان اعضا. مهم‌ترین رکن هر تعاونی، اعضای آن تعاونی هستند. چنانچه اعضای تعاونی‌ها با یکدیگر تناسب یا تشابه لازم را نداشته باشند، یا با یکدیگر اختلاف داشته باشند -هرقدر منابع و منافع مشترک هم وجود داشته باشد- آن تعاونی محکوم‌به زوال خواهد بود. چراکه رکن اساسی هر تعاونی، انسان است و تا زمانی که اعضای یک تعاونی، روحیه تعاون و یاریگری نداشته باشند، تعاونی، شکل واقعی به خود نمی‌گیرد.

یکی از تعاونی‌هایی که اخیراً موردتوجه قرارگرفته‌اند، تعاونی‌های قرابت‌محور هستند که اعضای آن عموماً با یکدیگر پیوند خویشاوندی دارند؛ به‌عنوان مثال، در دوران کنونی کشاورزی خانوادگی به حدی مورد اِهتمام در جهان قرارگرفته است که سازمان ملل متحد، سال ۲۰۱۴ میلادی را «سال بین‌المللی کشاورزی خانوادگی»^۳ نامید. بااین‌حال همچنان توجه به کشاورزی خانوادگی برای تأمین

با بحث نبوی کامل‌ترین الگوی تعاون به جامعه بشریت عرضه شد و خداوند متعال در قرآن کریم نیز دستور به تعاون داد (Quran, maede, 2011). پس از ورود اسلام به ایران، آموزه‌های اجتماعی و هم‌گرایانه اسلام با سنت‌های جمع‌گرایانه ایران، به‌خوبی ادغام شدند. درنتیجه بسیاری از الگوهای سنتی و اصیل تعاونی در ایران -همچون قنات، واره^۱ و بُنه^۲، اصالت دینی یافت و به دلیل ریشه داشتن در سنت‌های جامعه ایرانی، پایدار ماند.

اما با گذر زمان و سیطره تمدن غرب بر سایر جوامع، الگوهای دینی و بومی تعاونی در ایران به دست فراموشی سپرده شد و تعاونی‌ها با چالش‌های مختلفی مواجه شدند. مفهوم تعاون و کار جمعی که تا پیش‌ازاین یکی از ارکان نظام اقتصادی به حساب می‌آمد، نقش خود را از دست داد و شرکت‌های تعاونی در پی جنبش‌های عدالت‌خواهانه و دموکراسی طلبی غربی و از دل مناسبات سرمایه‌داران جهان مدرن شکل گرفت. لذا هدف نهایی تعاونی‌های مدرن -همچون سایر بنگاه‌های اقتصادی- دستیابی به بازاری رقابتی، افزایش تولید و درنهایت افزایش سرمایه و سود شد (Bohayrai, 2018).

در اثر زوال جنبه‌های اجتماعی کار و تأمین نیاز، «سیالیت» و ناپایداری پیوندهای انسانی، تبدیل به یکی از خصلت‌های عصر مدرن شد (Bauman, 2003). در این دوران تعامل و تعاون افراد با یکدیگر برای

۱. «واره» نوعی سازمان غیررسمی تعاونی سنتی غالباً زنانه و بسیار کهن، با محوریت اصلی همیاری، از نوع همگرا است، که در آن خانواده‌های صاحب دام، شیر چارپایانشان را با سایر اهالی به اشتراک می‌گذاشتند تا در یک عمل جمعی توسط زنان، شیر را به سایر لبنیات تبدیل کنند (Soleimani & Bazarafshan, 2022).

۲. بُنه یک واحد مستقل زراعی بود که عده‌ای دهقان به مدت یکسال زراعی، به وسیله ابزار کار متعلق به بُنه، بایکدیگر به کشت و زرع می‌پرداختند (Soleimani & Bazarafshan, 2022).

نهادهای حمایتی دولتی - علی‌الخصوص معاونت تعاون وزارت تعاون کار و رفاه اجتماعی - در «اولویت‌بندی» حمایت از تعاونی‌ها و اعطای تسهیلات به آن‌ها هستیم (Isna, 2022). اولویت‌بندی درست در این امر می‌تواند صورت مسئله را تغییر دهد و به جای طرح این سؤال که مشکلات تعاونی‌ها چیست و راه حل آن کدام است؟ پاسخ به این سؤال باشد که کدام سنخ از تعاونی‌ها به مشکلات تعاونی‌های موجود دچار نمی‌شوند؟

با توجه به ارکان مختلف تعاونی‌ها و وجوه شباهت اعضای هر کدام از تعاونی‌ها، سؤال اصلی این پژوهش عبارت است از این که: «طبق آموزه‌های اسلام، بهترین عامل ائتلاف تعاونی‌ها کدام عامل است و چرا؟» از آنجاکه سؤال اصلی این پژوهش بر اساس آموزه‌های قرآن کریم و سیره معصومان (ع) پاسخ داده می‌شود، سؤالات فرعی این پژوهش عبارت است از اینکه:

۱. طبق آموزه‌های حدیث و سیره معصومان (ع)، بهترین عامل ائتلاف تعاونی‌ها کدام عامل است و چرا؟
۲. طبق آموزه‌های قرآن کریم، بهترین عامل ائتلاف تعاونی‌ها کدام عامل است و چرا؟
۳. کارکردهای تعاونی‌های قرابت‌محور چیست؟

با توجه به اینکه هدف نویسندگان در این پژوهش اثر سنجی و ظرفیت‌شناسی عنصر قرابت در تعاونی‌هاست، لازم است در ابتدا برای پاسخ به سؤال اصلی مقاله، به جایگاه عنصر قرابت خونی در اسلام اشاره شود و سپس به امکان سنجی نقش آفرینی و مداخله این عنصر در تعاونی‌ها، پرداخته شود.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

امنیت غذایی در جهان، ضعیف است (Benjamin et al., 2016). به گزارش فائو، «مزارع خانوادگی» تقریباً ۸۰ درصد از غذای جهان را تولید می‌کنند. فائو، اداره خانوادگی اراضی کشاورزی را راهکاری اساسی برای مقابله با بحران گرسنگی که حدود هشتصد میلیون نفر را در جهان تحت‌الشعاع قرار می‌دهد، می‌داند. فائو به دولت‌های جهان پیشنهاد می‌دهد که برای پیشگیری از بحران گرسنگی، باید از مزارع خانوادگی حمایت کنند و - با حفظ مدیریت خانوادگی مزارع کشاورزی - روش‌های نوآورانه در تولید محصولات کشاورزی را به آن‌ها آموزش دهند (FAO et al., 2023).

در مقابل تعاونی‌های قرابت‌محور، تعاونی‌های «رقابت‌محور» قرار دارند. «رقابت» یکی از اعتباریات بشری در عصر مدرن است که در سطح اجتماعی و نهادی، بشر را دعوت به تفکر در نداشته‌های خود می‌کند و آن‌ها را در محک با آنچه رقیب اعتبار کرده است، برانگیخته می‌کند؛ در این حالت قدر و منزلت هر فرد یا سازمان، به قدر رقابت او تعریف می‌شود.

ضرورت انجام این پژوهش اصیل به اولویت‌بندی حمایت و هدایت تعاونی‌ها توسط نهادهای دولتی و مردمی بازمی‌گردد. توضیح اینکه اولویت‌بندی و شناسایی مهم‌ترین عوامل دخیل، یکی از مهم‌ترین وظایف دولت‌ها است؛ چراکه برای اجرای هر خط‌مشی، منابع زیادی صرف می‌شود. این در حالی است که «منابع ملی محدودند و مسائل عمومی بسیار» (Pourezat, Soudager, Saadabadi, & Hashmi Kasvai, 2018).

متفکران حیطه سیاست‌گذاری و خط‌مشی‌گذاری معتقدند که «تصمیم‌گیری در مورد اینکه چه چیزی معضل و مسئله اصلی است، بسیار مهم‌تر از پیدا کردن پاسخ و راهکار مناسب برای مشکلات است» (Dye, 2017: 26). در حال حاضر ما شاهد نیاز مبرم

در باب سنخ شناسی و مقایسه میان تعاونی‌های قرابت‌محور با دیگر اقسام تعاونی - که در این پژوهش، تعاونی‌های رقابت‌محور نامیده می‌شوند - پژوهش مستقلی یافت نشد.

در برخی از پژوهش‌ها صرفاً پیشینه تاریخی تعاونی‌های سنتی در ایران توصیف شده است. به‌عنوان مثال فرهادی (Farhadi, 2017) در مجموعه‌ای از پژوهش‌ها، تلاش کرده است تا ضمن گونه شناسی نظریه‌های همکاری و نقد این نظریات، گونه‌های مختلف تعاونی‌های سنتی در ایران را با ذکر مثال‌های عینی مورد توجه و بازشناسی تاریخی قرار دهد. به‌عنوان نمونه، وی در کتاب «انسان‌شناسی یاریگری» تلاش کرده است تا تجربه زیسته جامعه ایرانی در امر تعاون را مورد بازشناسی و دسته‌بندی علمی قرار دهد.

همچنین برخی پژوهش‌ها به آسیب‌شناسی تعاونی‌های غیرفعال پرداخته‌اند. برای مثال، دانش مهر و همکاران (Daneshmehr, Karimi, & Hedayat, 2022) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل زمینه‌ای شکست کارکردهای تعاونی مرزنشینان استان کردستان در بستر اقتصاد غیررسمی مرزی» علل شکست شرکت‌های تعاونی مرزنشینان در استان کردستان را مورد بررسی قرار داده است و به نتایج این شکست در توسعه نیافتگی این استان اشاره می‌کند.

همچنین آثار متعددی با رویکرد اسلامی در حوزه تعاون به رشته تحریر درآمده‌است؛ برای نمونه یوسفی (Yousefi, 2015) در کتاب «اقتصاد تعاونی از منظر اسلام» تلاش کرده است تا مبانی تعاونی‌ها در اسلام را بیان نماید؛ اما متأسفانه این تحقیق همچون بسیاری از تحقیقاتی که با رویکرد اسلامی نگاشته شده‌اند، در سطح توصیف کلیاتی از تعاون و اقتصاد

تعاونی باقی‌مانده‌اند و درصدد گره زدن منظومه‌ای سایر آموزه‌های اسلام، با تعاونی‌ها و نقد تعاونی‌های متعارف برنیامده‌اند.

در حوزه بین‌الملل نیز پژوهش‌هایی یافت می‌شود که با نوعی تجربه نوردی، تعاونی‌های قرابت‌محور را مورد مطالعه و تجویز قرار داده‌اند. تعاونی‌های کشاورزی خانواده محور، در کانون این توجهات قرار دارند؛ به‌عنوان مثال موریرا و همکاران (Moreira et al., 2023) در مقاله‌ای با عنوان «تعاونی‌های کشاورزی خانواده محور و بازار نهادی ایجادشده توسط برنامه ملی تغذیه مدرسه (PNAE) در میناس گرایس، برزیل» توصیه می‌کنند که دولت برزیل باید از کشاورزی خانوادگی حمایت کند، چراکه این اقدام باعث تقویت سرمایه اجتماعی در روستاها و ایجاد درآمد برای کشاورزی خانوادگی می‌شود.

نوآوری این پژوهش نسبت به پژوهش‌های پیشین در این است که اولاً به دنبال سنخ‌شناسی و مقایسه تعاونی‌های قرابت‌محور در مقابل غیر آن - یعنی تعاونی‌های رقابت‌محور - است؛ ثانیاً این پژوهش در لایه توصیف متوقف نمی‌شود و به تبیین و تجویزهایی سیاست‌گذارانه می‌پردازد؛ ثالثاً این پژوهش تلاش می‌کند تا مبانی توصیف‌ها، تحلیل‌ها و تجویزهای خود را قرآن و عترت و سیره معصومان (ع) قرار دهد. این در حالی است که پژوهش‌های پیشین به این مهم کم‌توجهی کرده‌اند.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از روش ترکیبی در گردآوری و تحلیل داده‌ها استفاده کرده است؛ از «روش اجتهادی»^۱ در فهم و ارزیابی متون دینی و از «تحلیل سیستمی» در ارتباط آموزه‌های دینی با مسئله پژوهش استفاده شده است.

1. Striving Method

سیستم مناسب سیستمی است سازگار با محیط خود، پایدار، با بازخورد^۱، هماهنگ و بهینه. سازگاری یک سیستم به این معناست که قدرت این را دارد که در برابر عوامل محیطی واکنش نشان دهد، به نحوی که به تداوم سیستم کمک کند. سیستم سازگار پایداری را برای تمامی متغیرهایی که برای کار کردن در محدوده خاصی باقی بمانند حفظ می‌کند. ماهیت، تقارن و میزان بازخورد در یک سیستم اثر قطعی بر پایداری یا ناپایداری یک سیستم دارد.

میزان هماهنگی در یک سیستم بستگی به هدف اولیه از ایجاد آن سیستم و عوامل محیطی دارد. مقصود از بهینه‌سازی سیستم سازگار کردن آن با محیطش است، به نحوی که از دیدگاه خاصی بهترین عملکرد را تضمین کند (Hall & Fagon, 1996).

تعاونی‌ها را نیز می‌توان به مثابه یک سیستم در نظر گرفت. اعضای تعاونی را می‌توان یکی از مهم‌ترین ورودی‌های این سیستم دانست. اندیشمندان حوزه تعاون، برای ایجاد تناسب در تعاونی‌ها تلاش کرده‌اند وجه شبه‌ها و اشتراکات مختلفی میان اعضای تعاونی - به مثابه ورودی‌های این سیستم - پیدا کنند. ایده قرابت صنفی، قرابت محلی یا منطقه‌ای و قرابت خونی، مهم‌ترین وجوه شباهتی است که معمولاً اعضای تعاونی‌ها را گرد هم جمع کرده و این سیستم را معنادار می‌کند. در «قرابت صنفی»، معمولاً افراد عضو یک صنف با یکدیگر یک تعاونی تشکیل می‌دهند. به عنوان مثال رانندگان اتوبوس‌های بین‌شهری حول منفعت حاصله از حمل‌ونقل مسافران، با یکدیگر متحد می‌شود و «تعاونی‌های حمل‌ونقل» را تشکیل می‌دهند. در این نوع از تعاونی‌ها نیز، اعضای تعاونی حول محور منافع

روش اجتهادی معمولاً در پژوهش‌هایی که بر اساس متون دینی نگاشته می‌شوند، مورد استفاده قرار می‌گیرد. این روش، فعالیتی تفهیمی و اکتشافی است و یکی از انواع پژوهش‌های کیفی به شمار می‌آید که در مقام کشف واقع برمی‌آید. روش اجتهادی، روشی مسأله‌محور - نه موضوع‌محور - است که از مواجهه محقق با مشکل علمی و نظری آغاز می‌شود. این روش - برخلاف دیگر پژوهش‌های کیفی - به موضوع مورد فحص و بحث، دقیق و «جزئی» نگاه می‌کند، اما از جهت ارتباط موضوع پژوهش با موارد مؤثر و مداخله‌گر، روشی «ذوابعاد» است (Khanifar & Muslimi, 2023).

مراحل انجام این روش به این شرح است: ابتدا کلیه نصوص وارد شده پیرامون مسأله مورد تحقیق با تأکید بر آیات قرآن و روایات کتب اربعه شیعه احصا و سپس مورد ارزیابی دلالتی و سندی قرار گرفته است؛ سپس با دسته‌بندی نصوص به دست‌آمده، با استفاده از صور منطقی و قیاسی به استدلال می‌پردازیم و نهایتاً به کشف مشروط واقع، دست می‌یابیم (Khanifar & Muslimi, 2023). به عنوان مثال در این پژوهش به‌طور خاص به جایگاه عنصر قرابت در منظومه آموزه‌ها و نصوص اسلامی پرداخته می‌شود و از جهت مداخله این عنصر در تعاونی‌ها، ابعاد و کارکردهای عنصر قرابت، مورد اثر سنجی قرار می‌گیرد.

در تحلیل نتایج و داده‌های پژوهش، از «تحلیل سیستمی» استفاده شده است. سیستم، مجموعه‌هایی از عناصری است که باهم ارتباط متقابل دارند (Bertalafi, 1987). این نظریه، واحدها و زیرمجموعه‌های یک نظام را در ارتباط باهمدیگر و در یک ترکیب کلی مورد توجه قرار می‌دهد.

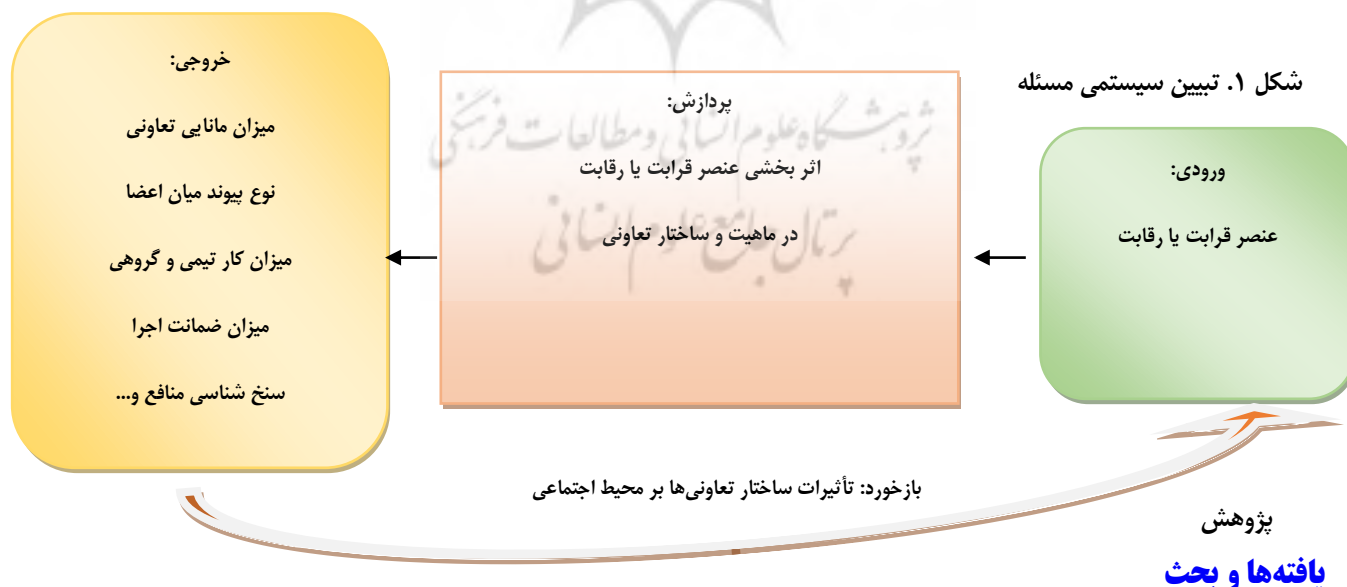
مشترک با یکدیگر جمع می‌شوند و خروج هر کدام از اعضای تعاونی از صنف مدنظر، به معنای خارج شدن آن فرد از تعاونی است؛ بنابراین در اینجا این افراد و نیازهای آن‌ها نیستند که اصالت دارند، بلکه این منافع مشترک صنفی است که اصالت دارد.

در «قربت محلی یا منطقه‌ای»، معمولاً افراد با توجه به محل اقامت خود نوعی تعاونی را تشکیل می‌دهند. به عنوان مثال ساکنان مناطق مرزی کشور برای تأمین نیازهای خود و استفاده از مزایای قانون مبادلات مرزی، دست به تأسیس «تعاونی‌های مرزنیسان» می‌زنند (Jumapour & Talebi, 2010). در این گونه تعاونی‌ها افراد حول محور منابع سرزمینی مشترک با یکدیگر تعاون می‌کنند و مهاجرت هر کدام از اعضای تعاونی، از آن منطقه یا محله، به معنای خروج از تعاونی قلمداد می‌شود.

در «قربت خونی»، افراد بر اساس روابط خونی و خویشاوندی که با یکدیگر دارند، تصمیم به تشکیل انواع مختلفی از تعاونی می‌گیرند. در این گونه از تعاونی‌های قربت محور، برخلاف سایر تعاونی‌ها،

عنصر قربت، محور اصلی تشکیل تعاونی است و نه لزوماً منافع یا محل سکونت مشترک. وقتی افرادی که با یکدیگر پیوند خونی دارند تصمیم به تشکیل تعاونی می‌گیرند، تلاش می‌کنند تا حتی اگر منافع مشترک از پیش تعیین شده‌ای نداشته باشند، منافع مشترکی حول محور قربت خویشاوندی‌شان تعریف کنند. این گونه تعاونی‌ها می‌توانند در قالب تعاونی‌های توزیعی یا تولیدی باشد. تعاونی‌های اعتبار خانوادگی یا تعاونی‌های کشاورزی - که عمده‌تاً به صورت خانوادگی اداره می‌شوند - از این سنخ هستند. در این پژوهش برای اثر سنجی عنصر قربت یا عنصر رقابت در سیستم تعاونی‌ها از نظریه سیستم‌ها استفاده می‌شود.

بنابراین چارچوب ارزیابی ما از عملکرد تعاونی‌های قربت محور بر اساس نظریه سیستم‌ها و تناسب ورودی و خروجی آن طراحی می‌شود. تبیین سیستمی مسئله این پژوهش را می‌توان به صورت **شکل (۱) ترسیم نمود:**

در این قسمت، ابتدا به یافته‌های پژوهش در خصوص جایگاه عنصر قربت در آموزه‌های قرآن،

حدیث و سیره معصومان (ع) اشاره می‌شود، سپس نحوه مداخله عنصر قرابت در تعاونی‌ها مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

جایگاه عنصر قرابت در احادیث

از آنجاکه مفهوم «صله رحم» کلیدواژه متودولوژیک فهم عنصر قرابت در اسلام است، توصیف و تبیین این مفهوم، جایگاه عنصر قرابت در اسلام را روشن می‌سازد.

پیامبر (ص) «صله رحم» را یکی از واجبات دین اسلام و قطع رحم را یکی از گناهان کبیره شمرده‌اند. این واجب، درجه‌های متفاوتی دارد که بعضی از آن‌ها از بعضی دیگر بالاتر است که پایین‌ترین حد آن سخن گفتن و سلام کردن و قطع رابطه نکردن است. همچنین به میزان توانایی افراد برای صله رحم و نیاز آن‌ها به خویشاوندان، میزان این امر تغییر می‌کند. بنابراین ارتباط با بعضی از خویشاوندان می‌تواند واجب باشد یا مستحب (Mazandarani, 1962).

«صله» از ریشه «وَصَلَ» به معنای پیوند خوردن و متصل شده است. با این حساب هرگونه تلاش و رسیدگی به امور خویشاوندان به منظور تأمین نیازها یا حل مشکلات ایشان، نوعی «صله رحم» محسوب می‌گردد. اصطلاح فامیل یا خویشاوند به کسانی اطلاق می‌شود که به واسطه روابط خونی به هم منتسب هستند، خواه محرم باشند یا نامحرم، هرچند رابطه آن‌ها دور باشد (Mazandarani, 1962).

علامه طباطبایی در توضیح معنای حقیقی رحم و خویشاوندی می‌نویسند: «معنای رَحِم آن جهت وحدتی است که به خاطر تولد از یک پدر و مادر و یا یکی از آن دو در بین اشخاص برقرار می‌شود و در حقیقت باعث اتصال و وحدتی می‌شود که در ماده وجودشان نهفته است، این یک امر اعتباری و خیالی

نیست، بلکه حقیقتی است جاری در بین ارحام و آثاری حقیقی در خلق و خو و در جسم و در روحشان دارد که به هیچ وجه نمی‌شود آن را منکر شد. رَحِم همچون روح حقیقتی است که در کالبد اشخاص و افراد یک دودمان نهفته است، پس به این اعتبار می‌توان گفت رَحِم از متعلقات عرش است. همان‌طور که عرش جامع و حافظ وحدت تکثرات است، رَحِم نیز جامع افراد بسیاری است که در قرابت مشترک هستند» (Tabatabayi, 1970).

از روایات معتبر و سیره معصومین (ع) می‌توان فهمید که معنای اصلی صله رحم عبارت است از تأمین نیازها و اهتمام به حل مشکلات خویشاوندان یا مواسات مادی و غیرمادی نسبت به ایشان (Kolini, 1986). هر قدر قرابت خویشاوندی یک فرد، با انسان بیشتر باشد، وظیفه انسان در برابر تأمین نیازها و حل مشکلات او بیشتر می‌شود.

پیامبر (ص) در کنار توصیف صله رحم به عنوان یک امر واجب در دین اسلام، به تبیین کارکردهای فراوان این حکم، اشاره می‌کردند که برخی از این کارکردها عبارت است از: طول عمر و افزایش نرخ امید به زندگی (Kolini, 1986; Ibn Babouyeh, 1992)، درمان بداخلاقی‌ها (Kolini, 1986)، افزایش رزق و روزی و فقرزدایی (Ibn Babouyeh, 1992)، افزایش نظارت اجتماعی و کاهش بزهکاری (Kolini, 1986)، جلب حمایت خویشاوندان و محبوبیت میان آن‌ها (Kufi Ahwazi, 1981)، افزایش جمعیت (Ibn Babouyeh, 1992)، عمران و آبادانی شهرها (Kolini, 1986)، حسابرسی آسان (Kolini, 1986) و غیره می‌باشد.

لازم به ذکر است که حضرت رسول (ص) در تبیین سنت الهی در خصوص صله رحم بیان فرمودند که این کارکردها ارتباطی با مذهب فرد ندارد. یعنی

بهترین صلات، احسان مالی است، خصوصاً هرگاه پیریشان باشند» (Majlesi, 1993).

در روایت موثق، رسول خدا (ص) پاداش خیرات و بخشش‌ها را این‌گونه درجه‌بندی می‌کنند: «ثواب یک‌درهم صدقه‌ده درهم و ثواب یک‌درهم قرض هجده درهم و ثواب یک‌درهم صله برادران دینی بیست درهم و ثواب یک‌درهم صله‌رحم بیست‌وچهار درهم است» (Ibn Babouyeh, 1992; Kolini, 1986). این اولویت‌بندی به‌قدری اهمیت دارد که امام صادق (ع) نقل می‌کنند که این روایت بر سر در بهشت، نوشته‌شده است (Qommi, 1983).

بر این اساس شهید اول فتوا می‌دهد که اگر ارحام اصلی (یعنی پدر و مادر و والدین آن‌ها و هرچه بالاتر و فرزندان و فرزندان آن‌ها و هرچه پایین‌تر) فقیر و نیازمند باشند، صله‌رحم کردن آن‌ها با دادن پول به ایشان واجب است (Amoli, dateless).

در جانب مقابل حضرت رسول (ص) به‌شدت از «قطع رحم» یا گسستن از خویشاوندان، نهی کردند و آن را به‌عنوان یک گناه کبیره اعلام کردند (Kolini, 1986). در روایت موثق، فردی از قبیله خثعم نزد رسول خدا (ص) می‌رود و از ایشان سؤال می‌کند: کدام‌یک از اعمال نزد خداوند از همه مبعوض‌تر است؟ پیامبر (ص) پاسخ می‌دهند: شرک به خداوند. آن فرد سؤال می‌کند بعد از شرک به خداوند چه عملی مبعوض‌تر است؟ پیامبر (ص) می‌فرمایند: قطع رحم. آن فرد ادامه می‌دهد: بعد از این‌ها چه عملی مبعوض‌تر است؟ پیامبر (ص) فرمودند: امر به منکر و نهی از معروف (Kolini, 1986).

طبق روایت صحیح‌السندی، در کتاب علی (ع) نوشته‌شده است که: «یکی از خصلت‌هایی که دارند آن خصلت، در همین دنیا و پیش از مرگ، وبال و عقوبت آن را می‌بیند -دودش در همین دنیا به

هر کس، با هر کیش و آیینی -حتی اهل فسق و فجور- اگر صله‌رحم نماید، از فواید آن بهره‌مند و اگر قطع ارتباط با خویشاوندان خود کند، مضرات آن، شامل حال او می‌شود. در روایتی، ابوحمزه ثمالی از علی ابن ابی‌طالب (ع) نقل می‌کند: «بی‌تردید خاندانی فاجر و بدکار دور یکدیگر جمع می‌شوند و همدیگر را یاری می‌کنند، درنتیجه خداوند به آن‌ها روزی می‌دهد. خاندانی متقی و پرهیزگار از یکدیگر جدا می‌شوند و بعضی از آن‌ها با بعضی دیگر قطع رابطه می‌کند درنتیجه خداوند متعال آن‌ها را محروم می‌کند» (Kolini, 1986). طبق روایت موثق، از پیامبر (ص) سؤال کردند که: کدام صدقه برتر است؟ ایشان فرمودند: صدقه به خویشاوندی که دشمنی تو را در دل می‌پروراند (Ibn Babouyeh, 1992; Kolini, 1986; Tousi, 1986).

پیامبر اکرم (ص) رسیدگی مالی به خویشاوندان در اولویت قرار دادن آن‌ها در تکالیف واجب و مستحب مالی را، یکی از مصادیق اصلی صله‌رحم، برشمردند؛ به‌طوری‌که تا زمانی که کسی از قوم و خویشان، محتاج و نیازمند است، کمک به دیگران شایسته نیست. پیامبر (ص) می‌فرمایند: «لَا صَدَقَةَ وَ ذُو رَحِمٍ مُّحْتَاجٍ» (Ibn Babouyeh, 1992; Mufid, 1992) آنجا که خویشاوند نیازمندی وجود داشته باشد جای صدقه دادن به دیگری نیست. در روایت مشابهی از امام صادق (ع) منقول است که: «لَا يَقْبَلُ اللَّهُ الصَّدَقَةَ وَ ذُو رَحِمٍ مُّحْتَاجٍ» (Tabarsi, 1982). وقتی خویشاوند نیازمندی وجود داشته باشد، خداوند صدقه دادن به غیر او را قبول نمی‌کند. مجلسی پدر ذیل این حدیث می‌نویسد: «احادیث بسیار از ائمه معصومین (ع) بر این مضمون منقول است و آیات و احادیث صحیحه متواتره وارد است بر آن که باید صله‌رحم کرد و از ایشان قطع نباید کرد و

روابط ایمانی، میان مؤمنانی که به‌ظاهر با یکدیگر خویشاوندی سببی یا نسبی ندارند، پیوند خویشاوندی ایجاد کرده و سپس دستور به تشکیل تعاونی‌های مختلف بدهند.

توضیح اینکه، پس از هجرت نبوی، مهاجرین با ورود به مدینه از اذیت و آزار مشرکان رهایی یافتند، اما چون خانه و کاشانه و قوم و قبیله خود را رها کرده بودند، در آستانه درگیری با بحران‌های جدیدی همچون بحران معیشت، بحران مسکن و بحران امنیت بودند. در این میان ایجاد قرابت و تعاونی‌های قرابت‌محور میان مسلمانان مهاجر و انصار، می‌توانست تنها راه برون‌رفت از این مشکلات باشد.

لذا نخستین اقدام سیاسی رسول اکرم (ص) در مدینه ایجاد برادری میان مهاجرین و انصار باهدف پیاده‌سازی اصل تکافل و تعاون در میان آن‌ها بود (Sadr, 2003). به‌واسطه این پیمان هر فرد از مهاجرین با فردی از انصار هم‌پیمان می‌شدند تا در امور زندگی همه‌چیز را باهم تقسیم کنند. این پیمان سنگ بنای شکل‌گیری جامعه اسلامی پس از هجرت پیامبر (ص) به مدینه محسوب می‌شود (Aram, 2018).

لذا در اثر این پیمان، افرادی که تا دیروز هیچ‌گونه پیوند خویشاوندی با یکدیگر نداشتند، علی‌رغم برادری ایمانی، عقد اخوت بستند که در نتیجه آن نوعی قرابت خویشاوندی نیز پیدا کردند. این پیمان اثرات اقتصادی مهمی در میان مسلمانان داشت. به‌موجب این پیمان، حکم ارث از روابط خویشاوندی به روابط برادری منتقل شد و همان‌طور که برادر خونی از برادر خونی ارث می‌برد، طرفین پیمان اخوت از یکدیگر ارث می‌بردند، بدون اینکه ارحام آن‌ها ارثی ببرند.

خداوند متعال درباره اثرات پیمان اخوت در تعیین حکم ارث در ابتدای هجرت حضرت رسول (ص) و

چشمش می‌رود، قطع رحم است» (Kolini, 1986). همچنین آن حضرت با اوصاف دیگری، به عواقب قطع رحم اشاره می‌کنند: یک: به‌تعجیل افتادن اجل (Kolini, 1986)؛ دو: قرار گرفتن اموال در دست اشرار (Kolini, 1986). در روایت صحیح‌السندی پیامبر (ص)، قطع رحم را عامل نابودی و هلاکت دین معرفی نموده‌اند (Kolini, 1986).

همان‌گونه که شکل (۲) نشان می‌دهد، از مجموع گزاره‌های روایی و حدیثی می‌توان نتیجه گرفت که قرابت خونی و خویشاوندی مهم‌ترین و اصیل‌ترین عامل ائتلاف میان افراد است که تا روز قیامت این ائتلاف ادامه دارد.

شکل ۲. ریشه‌ها و نتایج صله‌رحم

جایگاه عنصر قرابت و تعاون‌های قرابت‌محور در

سیره معصومان (ع)

در سیره و سنت معصومان (ع) می‌توانیم شواهدی از وجود تعاونی‌های قرابت‌محور پیدا کنیم. یکی از بارزترین اقدامات پیامبر (ص) پس از تشکیل حکومت نبوی، «پیمان اخوی و برادری» بود. در این پیمان که اساس آن بر تعاون میان مؤمنین بود، پیامبر (ص) لازم دیدند برای استحکام هرچه بیشتر

خداوند نسخ شد: «أُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ» (Quran: Ahzab, 2011) (Qommi, 1983).

از سازوکار پیمان اخوت در صدر اسلام می‌توانیم متوجه شویم که لازمه تشکیل هر اجتماع و تعاونی، وجود قرابت است؛ حال اگر این قرابت خونی و نسبی یا سببی وجود ندارد با سازگاری همچون «پیمان اخوت» می‌توان میان اعضای یک تعاونی همدلی و همراهی و مسئولیت‌پذیری بیشتری برقرار ساخت.

جایگاه عنصر قرابت و تعاون‌های قرابت‌محور در قرآن کریم

تعاون و یاریگری مؤمنین و الگوی مطلوب آن در قرآن کریم مورد اشاره قرار گرفته است. در خصوص اصل تعاون در قرآن کریم خداوند متعال می‌فرماید: «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ» (Quran: Maede, 2011) و بر امور نیکو و خدایسندانه با یکدیگر تعاون نمایید، ولی بر گناهان و دشمنی با یکدیگر تعاون نکنید و تقوای خدا را پیشه گیرید، همانا خداوند عقاب کننده سختی است. علامه طباطبایی ذیل تفسیر این آیه، «تعاون» را پایه و اساس سنت اسلامی بیان می‌کند و آن را به‌نوعی مترادف تقوای اجتماعی معرفی می‌کند (Tabatabayi, 1970). همچنین رشید رضا تعاون در جامعه اسلامی را از ارکان هدایت اجتماعی در جامعه و لازمه زندگی عزتمندانه معرفی می‌کند. رشید رضا ادامه می‌دهد که در صدر اسلام نیز این تعاون میان مسلمین بود که

تأسیس حکومت نبوی می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا» (Quran: Anfal, 2011). مسلماً کسانی که ایمان آوردند و در راه خدا با اموال و جان‌های خود جهاد کردند و کسانی که به مهاجرین پناه دادند و یاری کردند، آنان اولیای یکدیگرند و کسانی که ایمان آوردند ولی مهاجرت نکردند میان شما و ایشان ولایت ارث نیست تا آنکه مهاجرت کنند. تفسیر قمی ذیل این آیه این‌گونه با روایات به توضیح حکم ارث در صدر اسلام می‌پردازد: قطعاً حکم ارث در ابتدای نبوت این‌گونه بود که ارث و میراث‌ها بر مبنای برادری بود نه بر مبنای ولادت -از یک مادر. پس زمانی که رسول خدا (ص) به مدینه مهاجرت کردند بین مهاجرین و انصار برادری ایجاد کردند. پس زمانی که فردی از دنیا می‌رفت، برادر دینی او وارث او می‌شد و اموالش را به ارث می‌برد و کلیه ماترک او را آن برادر دینی برمی‌داشت بدون آنکه به ورثه او چیزی برسد.

این حکم تا جنگ بدر ادامه داشت. بعد از جنگ بدر، خداوند این آیه را نازل کرد: «النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ - وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ - فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَىٰ أَوْلِيَائِكُمْ مَعْرُوفًا» (Quran: Ahzab, 2011) پیامبر، نسبت به مؤمنان از خودشان اولی و سزاوارتر است و همسرانش -در حرمت ازدواج به منزله- مادران آنها هستند و بر طبق کتاب خدا دارندگان قرابت نسبی -در میراث بردن- از یکدیگر از مؤمنان و مهاجران -که پیش‌ازاین بر پایه ایمان و هجرت میراث می‌بردند- سزاوارترند. پس آیه اخوت با این گفته

۱. فقها از این آیه قاعده حرمت تعاون بر اثم را استخراج کرده و شقوق آن را بسط داده‌اند، اما متأسفانه قسمت ایجابی این آیه که ناظر به امر به تعاون است، مهجور مانده است. این درحالی است که قسمت ایجابی این قاعده دارای ظرفیت‌های فراوانی در مراحل جامعه‌سازی و دولت‌سازی است (Ghorbani Moghadam, 2021).

گردد، می‌توان از این آیه نتیجه گرفت که چندان مهم نیست که چه نوع تعاونی‌ای -کشاورزی، شیلات و ...- تأسیس می‌کنید، بلکه مهم‌ترین عنصر تعاونی، اعضای تعاونی هستند که باید اولویت عضویت خانواده و خویشاوندان در آن لحاظ گردد.

ارتباط عنصر قرابت و تعاون در آموزه‌های اسلامی
همان‌طور که در منظومه آیات و روایات ملاحظه کردیم، رسیدگی به اقرباء به میزان قرابتشان، در اولویت سیاست‌گذاری قرار دارد. در این مجال از روایت «لَا صَدَقَةً وَ ذُو رَحِمٍ مُّحْتَاجٌ» برای تبیین اولویت تعاونی‌های قرابت‌محور استفاده می‌نماییم. از آنجاکه به تعبیر روایات «كُلُّ مَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ» (Kolini, 1986) هر کار خیر و معروفی صدقه است، می‌توان تشکیل تعاونی‌ها را یکی از کامل‌ترین مصادیق صدقه در جامعه دانست. چراکه تعاونی‌ها باعث تأمین نیازها و حل مشکلات افراد و اقشار مختلف جامعه می‌شوند و در نتیجه خیرات را در جامعه گسترش می‌دهند.

در مقدمه دوم می‌توان این‌گونه استدلال کرد که اگر تعاون و تعاونی‌ها از کامل‌ترین مصادیق صدقه هستند، می‌توان با جایگذاری تعاون به جای صدقه به این نتیجه رسید که «لا تعاون و ذُو رَحِمٍ مُّحْتَاجٌ». یعنی می‌توانیم بگوییم تعاون و تعاونی واقعی زمانی شکل می‌گیرد که اقرباء و خویشاوندان نیازمند، عضو آن باشند. مفهوم این نتیجه‌گیری، این‌گونه صورت‌بندی می‌شود که در تعاونی‌هایی که توجهی به مسئله قرابت و عضویت خویشاوندان و حل مشکلات آن‌ها در تعاونی نمی‌شود، نمی‌توان نام واقعی تعاونی بر آن‌ها گذاشت، بلکه این‌گونه تعاونی‌ها، مجازاً تعاونی هستند.

باعث شد، به‌عنوان بهترین امت از جانب خداوند متعال معرفی شوند (Quran: Al-emran, 2011). امروزه نیز اگر جامعه اسلامی می‌خواهد به سعادت برسد، باید به دنبال گسترش نهادهای متکی بر تعاون باشد (Rashid Reza, 1993).

در خصوص مخاطبین و اعضای این تعاون یا تقوای دسته‌جمعی نیز خداوند متعال قائل به نوعی اولویت‌بندی شده است. عده‌ای از اعراب از پیامبر (ص) سؤال می‌کنند که چه چیزهایی را انفاق کنند، اما خداوند متعال در پاسخ این‌گونه به پیامبر (ص) خطاب می‌کند که انگار چندان مهم نیست چه چیزی را انفاق می‌کنید، بلکه اینکه به چه کسانی و با چه اولویتی انفاق می‌کنید از همه چیز مهم‌تر است (Faiz Kashani, 1994)؛ «يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّهِ الدِّينُ وَالْأَقْرَبِينَ وَ الْيَتَامَى وَ الْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ وَ مَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ» (Quran: Baghare, 2011). از تو می‌پرسند که چه چیزهایی را انفاق کنند؛ به آن‌ها بگو: آنچه از خیر و نیکی انفاق کردید، پس باید برای والدین، خویشاوندان، یتام، مساکین، در راه ماندگان تخصیص یابد و هر کار خیری که انجام دهید، همانا خداوند به آن آگاه است. از این آیه می‌توان متوجه شد که موارد مصرف انفاق، نه تنها به فقرا و نیازمندان ختم نمی‌شود، بلکه پیش از ایشان و بیش از ایشان باید نفقات، صرف خانواده و گروه‌های خویشاوندانی شود. همچنین از واژه «خیر» در عبارت «ما انفقتم من خیر»، می‌توان متوجه شد که نفقه تنها شامل امور مالی نیست و امور غیرمالی و خدماتی را نیز شامل می‌شود (Qaraati, 2008).

با توجه به اینکه نفقه و انفاق دلالت بر گردش مستمر اموال و خدمات دارد (Mostafavi, 1989)، می‌توان گفت خدمات مستمری که در تعاونی‌ها به

به طور خلاصه می‌توانیم این استدلال منطقی را این‌گونه جمع‌بندی نماییم:

مقدمه اول: لَا صَدَقَهُ وَ ذُو رَحِمٍ مُّحْتَاجٌ (آنجایی که خویشاوند نیازمندی وجود دارد، صدقه به غیر او شایسته نیست).

مقدمه دوم: كُلُّ مَعْرُوفٍ صَدَقَهُ (هر کار خیر و پسندیده‌ای صدقه است).

مقدمه سوم: التَّعَاوُنُ صَدَقَهُ (تعاون یکی از مصادیق صدقه یا همان کار پسندیده است).

نتیجه‌گیری: لَا تَعَاوَنَ وَ ذُو رَحِمٍ مُّحْتَاجٌ (تشکیل تعاونی باید قرابت محور باشد و تعاونی که در آن خویشاوندان حضور نداشته باشند، تعاون واقعی نیست).

شکل ۳. رابطه مستقیم تقویت تعاونی‌های قرابت محور و

تقویت نظام های خویشاوندی

همان‌گونه که **شکل (۳)** نشان می‌دهد، می‌توان میان تقویت نظام های خویشاوندی در جامعه و تقویت تعاونی‌های قرابت‌محور رابطه‌ای مستقیم برقرار نمود؛ یعنی به میزانی که تعاونی‌های قرابت‌محور در جامعه گسترش پیدا کنند، نظام های خویشاوندی مستحکم و صله‌رحم واقعی در جامعه گسترش می‌یابد و بالعکس؛ به میزانی که نظام های خویشاوندی در جامعه‌ای مستحکم باشد، تعاونی‌های قرابت‌محور در جامعه فرصت ظهور و بروز بیشتری پیدا می‌کنند.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از این پژوهش یافتن بهترین عامل ائتلاف در تعاونی‌ها بر اساس آموزه‌های دینی بود. درحالی‌که تلاش مطالعات پیشین بر توجیه و تعریف تعاونی‌های رقابت‌محور ذیل آموزه‌های اسلامی بود (Yousefi, 2015)، در این مطالعه با تحلیل اجتهادی آموزه‌های قرآن و حدیث و سیره معصومان (ع) نتیجه گرفته شد که تعاونی‌های قرابت‌محور، نسبت به تعاونی‌های رقابت‌محور، برتری‌هایی دارند که می‌تواند منجر به موفقیت حداکثری تعاونی شود. در ادامه به مقایسه و تحلیل این دو گونه تعاونی می‌پردازیم.

نوع پیوند میان اعضای تعاونی

با توجه به اصالت نهاد خانواده و خویشاوندان، تعاونی که حول محور این نهاد تشکیل شود، اعضای آن پیوند حقیقی با یکدیگر پیدا می‌کنند و برخلاف دیگر تعاونی‌ها احساس بیگانگی نسبت به یکدیگر ندارند. اعضای تعاونی‌های قرابت‌محور احساس وحدت وجودی می‌کنند و منفعت هرکدام از خویشاوندان مساوی با منفعت دیگری و ضرر هرکدام از خویشاوندان مساوی با ضرر دیگری قلمداد می‌شود.

امکان شکل‌گیری کار تیمی و گروهی

وقتی پیوندهای خویشاوندی حول یک فرد و اصل و نسب، «برای حفظ منافع مشترک» (Mostafavi, 1989) ارتباط تمام‌عیار پیدا می‌کنند، به آن‌ها «عصبه» می‌گویند؛ و «عصبیت» بدین معناست که فرد برای یاری عصبه‌اش فراخوانده شود و با خویشاوندانش همراه و مجتمع شود (Azhari, 2000). اگر عصبیت برای یاری خویشاوندان در راه حق و خیرسانی باشد، این نوع عصبیت پسندیده و اگر عصبیت برای یاری اقرباء در راه ظلم به دیگران باشد، این عصبیت ناپسند است (Quran: Maede, 2011). ابن خلدون ارتباط مستقیمی میان فراز و فرود

هدف اصلی در تعاونی‌های قرابت‌محور تبادل خدمات و هدف اصلی در تعاونی‌های رقابت‌محور تبادل پول و ارزش افزوده است؛ بنابراین تعاونی‌های قرابت‌محور در بحران‌های مالی - نظیر شرایط رکودی یا تورمی - امکان مدیریت بحران بهتری نسبت به تعاونی‌های رقابت‌محور دارند.

جایگاه تعاونی در تأمین نیازها

تعاونی‌های قرابت‌محور برای اعضای تعاونی یک «هدف» هستند، اما تعاونی‌های رقابت‌محور - در بهترین حالت - برای اعضای تعاونی یک «وسیله» جهت تأمین نیازها و حل مشکلاتشان هستند که چنانچه وسیله‌ای بهتر برای تأمین اهدافشان پیدا کنند، آن را جایگزین می‌کنند؛ به عبارت دیگر با توجه به اعتباری بودن روابط میان اعضا در تعاونی‌های رقابت‌محور، این گونه تعاونی‌ها برای اعضایشان طریقت دارد و با توجه به حقیقی بودن روابط میان اعضا در تعاونی‌های قرابت‌محور، این گونه تعاونی‌ها برای اعضایشان موضوعیت دارد و صدمه به تعاونی، صدمه به روابط حقیقی میان اعضا تلقی می‌شود.

نسبت اعضا با تعاونی

یکی از عوامل مانایی تعاونی‌های قرابت‌محور، احساس اتحاد و یگانگی با تعاونی و یکی از عوامل سیالیت تعاونی‌های رقابت‌محور احساس «ازخودبیگانگی»^۷ نسبت به تعاونی است. اعضای تعاونی‌های قرابت‌محور، تعاونی را بخشی از وجود و هویت خود می‌دانند و سود و زیان اعضا را سود و زیان خود می‌بینند، اما در تعاونی‌های رقابت‌محور افراد صرفاً از سر ناچاری و برای تأمین یک منفعت مشترک حول یکدیگر جمع شده و لزوماً احساس هویت و وحدت نسبت به تعاونی ندارند.

سنخ مسئولیت‌پذیری اعضا

دولت‌ها و نهادها با مسئله عصبيت برقرار می‌کند و می‌گویند هر جا عصبيت میان اعضای یک نهاد روبه‌زوال رود، آن نهاد نیز روبه‌زوال رفته و منحل خواهد شد (Ibn Khaldoun, 2003).

با توجه به وجود عصبيت پسنديده میان اعضای تعاونی‌های قرابت‌محور و شناخت چندجانبه اعضا نسبت به یکدیگر، کار تیمی و جمعی به بهترین وجه ممکن در این گونه تعاونی‌ها امکان بروز و ظهور پیدا می‌کند. این در حالی است که در تعاونی‌های رقابت‌محور به دلیل فقدان عنصر عصبيت، پیوند اعتباری میان اعضا و عدم شناخت دوسویه و کامل اعضا نسبت به یکدیگر، کار تیمی به قوت تعاونی‌های قرابت‌محور شکل نمی‌گیرد.

سنخ‌شناسی منافع در تعاونی‌ها

در تعاونی‌های رقابت‌محور، منافع کوتاه‌مدت نقش بسیار کلیدی در بقای تعاونی و روابط اعضای آن دارد، چراکه نوع روابط در این گونه تعاونی‌ها قراردادی و مبتنی بر یک دادوستد است؛ اما در تعاونی‌های قرابت‌محور اعضای برخوردار تعاونی، از اعضای کم برخوردارتر حمایت می‌کنند تا در دوران ناتوانی از حمایت سایر اعضا بهره‌مند شوند.

۴-۵. سنخ‌شناسی ضمانت اجرا و نظارت

ضمانت اجرای تعاونی‌های قرابت‌محور عمدتاً درونی و اخلاقی است اما ضمانت اجرای تعاونی‌های رقابت‌محور، بیرونی و قانونی است. بسیاری از تعاون‌گران مقررات دست‌وپا گیر اداری و دیوان‌سالاری را به عنوان عامل اصلی عدم مشارکت در فعالیت‌های تعاونی معرفی می‌کنند (Radan, 2019). ضمن اینکه مداخله دولت و دستگاه‌های دولتی در تعاونی‌ها علاوه بر اینکه هزینه‌های عمومی دولت را افزایش می‌دهد، دستگاه عریض دولتی ایجاد می‌کند که خود مخالف روح تعاون و حکمرانی مردم بنیان است.

سنخ‌شناسی اهداف تعاونی‌ها

تلاش برای جبران خسارات و اصلاح افراد خطاکار می‌شود و برخوردهای قانونی در مرتبه بعدی برخورد، قرار می‌گیرد.

سنخ‌شناسی یاریگری

تعاونی‌های قرابت‌محور بیشتر از سنخ همیاری و دگریاری هستند، اما تعاونی‌های رقابت‌محور حول محور خودیاری شکل می‌گیرند. توضیح اینکه تعاونی‌های قرابت‌محور به دلیل هویت مشترک اعضا، نفع یک عضو نفع دیگر اعضا و ضرر یک عضو، ضرر دیگر اعضا به حساب می‌آید و مفهوم «دیگری» در میان اعضا چندان مطرح نیست. لذا ما در تعاونی‌های قرابت‌محور شاهد شکل‌گیری نوعی «من توسعه‌یافته» هستیم که هویت جمعی افراد عضو تعاونی، بخشی از هویت فردی آن‌ها به حساب می‌آید؛ بنابراین یکی دیگر از عوامل مانایی تعاونی‌های قرابت‌محور این است که در صورت تضعیف یا انحلال تعاونی، بخشی از هویت اعضای تعاونی تضعیف یا منحل تلقی می‌گردد!

میزان نیاز به کنترل‌گری و نظارت

تعاونی‌های قرابت‌محور صرفاً به دنبال تأمین نیازهای مادی - که منشأ تراحمات و محدودیت‌ها هستند - نبوده و به نیازهای غیرمادی نیز توجه ویژه دارند. لذا در این‌گونه تعاونی‌ها، شاهد نوعی کاهش رسمیت هستیم که به بقای تعاونی و کاهش هزینه‌های آن کمک فراوان می‌کند.

جدول ۱. مقایسه تعاونی‌های قرابت‌محور با تعاونی‌های رقابت‌محور

عناصر	تعاونی‌های قرابت‌محور	تعاونی‌های رقابت‌محور
نوع پیوند میان اعضا	واقعی	اعتباری
امکان کار تیمی و گروهی	بالا (به دلیل وجود عصیت)	پایین (به دلیل فقدان عصیت)
سنخ منافع	منافع بلندمدت	منافع کوتاه مدت

روحیه انعطاف‌پذیری در کار، بیشترین اثر غیرمستقیم در موفقیت تعاونی‌ها را دارد (Karami & Aghahi, 2013). مسئولیت‌پذیری همگانی - که عامل اصلی شکل‌گیری روحیه انعطاف‌پذیری میان افراد است - یکی دیگر از مزایای تعاونی‌های قرابت‌محور است. در تعاونی‌های رقابت‌محور از آنجاکه هر فرد مسئولیت و سهمی خاص در تعاونی دارد، به محض اینکه یک یا عده‌ای از اعضا از تعاونی خارج شود یا از دنیا برود در تعاونی و اداره آن مشکل ایجاد می‌شود، اما در تعاونی‌های قرابت‌محور از آنجاکه اعضا در قبال کل سیستم احساس مسئولیت می‌کنند و روحیه انعطاف‌پذیری بالایی دارند، متولی جبران نواقص دیگر اجزای سیستم برای ادامه حیات آن نیز، می‌شوند. لذا در تعاونی‌های قرابت‌محور به دلیل «بذل بی‌دریغ» اعضا نسبت به یکدیگر، شاهد نوع پیچیده‌ای از روابط میان اعضا هستیم.

ابزارهای حل اختلاف

تعاونی‌های رقابت‌محور به دلیل ماهیت اعتباری‌شان بیش از هر چیز بر ابزارهای تنبیهی نسبت به کسانی که مقررات تعاونی را نقض می‌کنند، متکی هستند، اما تعاونی‌های قرابت‌محور از ابزارهای اقناعی، استدلالی، تشویقی و انگیزه‌های اقدام فراوانی برای صیانت از اهداف تعاونی برخوردار هستند. همچنین در صورت تخطی یکی از اقرباء در تعاونی‌های قرابت‌محور ابتدا با نوعی «ریش‌سفیدی»

ضمانت اجرا	درونی و اخلاقی	بیرونی و قانونی
هدف اصلی	تبادل خدمات	تبادل ثروت و ارزش افزوده
مدیریت بحران	بالا	پایین
جایگاه تعاونی در تأمین نیازها	موضوعیت تعاونی	طریقت تعاونی
نسبت اعضا با تعاونی	احساس اتحاد و یگانگی	احساس از خود بیگانگی
سنخ مسئولیت پذیری اعضا	مسئولیت پذیری همگانی	مرزبندی مسئولیت‌ها
	(پیچیدگی مسئولیت‌ها)	(سادگی مسئولیت‌ها)
ابزارهای حل اختلاف	تشویق، تنبیه، استدلال، اقناع، ریش سفیدی و...	تنبیه
گونه شناسی یاریگری	همیاری و دگریاری	خودیاری
نیازهای مورد توجه	مادی و غیرمادی	مادی
نیاز به کنترل‌گری و نظارت	پایین	بالا
مانایی	مانا و ماندگار	سیال
تأثیرگذاری بر تقویت نهادهای دینی و سرمایه اجتماعی	تأثیرگذاری زیاد بر تقویت نهادهای دینی و سرمایه اجتماعی	تأثیرگذاری نسبی بر تقویت نهادهای دینی و سرمایه اجتماعی
میزان موفقیت مالی	امکان بالای موفقیت مالی	امکان نسبی موفقیت مالی

مضعف می‌نماید. شکل‌گیری دیوان‌سالاری عریض و طویل برای اداره و نظارت بر اداره تعاونی‌های رقابت‌محور از دیگر عوارض این‌گونه تعاونی‌هاست. علاوه بر اینکه تأمین نیازهای صرفاً مادی و متزاحم نیاز به کنترل‌گری را در تعاونی‌های رقابت‌محور بیشتر می‌کند، عدم اعتماد اعضای تعاونی به یکدیگر بیش‌ازپیش به این عدم اعتماد دامن می‌زند.

میزان مانایی

در مقابل، تعاونی‌های رقابت‌محور به دلیل تمرکز بر تأمین نیازهای مادی، رقابت بر سر منافع مادی و به تبع آن، نزاحمات ناشی از عالم ماده بیشتر خواهد شد، لذا تعاونی مجبور به ایجاد ابزارهای کنترلی و نظارتی و همچنین اعمال قوانین و مقررات در قالب قوانین و مستندات جهت استانداردسازی پیش خواهند رفت که این‌گونه تعاونی‌ها را به شدت رسمی و هزینه‌های نظارت بر این آیین‌نامه‌های تعاونی‌ها را

بخورد، باعث افزایش ثروت می‌شود. امام رضا (ع) می‌فرماید: «إِنَّ صَلَّةَ الرَّحِمِ مَثْرَأَةٌ فِي الْمَالِ» (Kufi, 1981; Ahwazi, 1992; Ibn Babouyeh, 1992). همانا صلہ رحم باعث افزایش در اموال می‌شود. عکس این مدعا نیز صادق است؛ امیرالمؤمنین (ع) در این خصوص می‌فرماید: «إِذَا قَطَعُوا الْأَرْحَامَ جُعِلَتْ الْأَمْوَالُ فِي أَيْدِي الْأَشْرَارِ» (Kolini, 1986). زمانی که قطع رحم کنند، اموال در دستان اشرار قرار می‌گیرد. از دلایل آشکار فساد و قطع رحم این است که اولاً وقتی نهاد خویشاوندان تضعیف شد و افراد به جای عضویت در تعاونی‌های قرابت‌محور در تعاونی‌های رقابت‌محور یا بانک و بورس سرمایه‌گذاری کردند، تنازعات و تخاصمات در جامعه بالا می‌گیرد. افراد به جای آنکه خودشان به حل مشکلات خویش در نهاد خویشاوندان یا تعاونی‌های قرابت‌محور بپردازند، نیاز بیشتری برای مراجعه به دیگران و دستگاه‌های دولتی پیدا می‌کنند. طبیعی است که بخشی از اموال این افراد به خاطر رشوه و فساد اداری در دست اشرار قرار می‌گیرد. ثانیاً زمانی که افراد یک خاندان به جای تعاون با یکدیگر، تنازع و تخاصم داشته باشند، ضعیف شده و قدرت نفوذپذیری در آن‌ها بیشتر می‌شود و در نتیجه افراد شُرور از راه‌های مختلف به غارت اموال آن‌ها مشغول می‌شوند (Majlesi, 1983). در جدول (۱) تعاونی‌های قرابت‌محور با تعاونی‌های رقابت‌محور از حیث‌های مختلف مورد مقایسه قرار گرفته‌اند.

یکی از مشکلاتی که بسیاری از تعاونی‌ها در عصر مدرن با آن درگیر هستند، «بحران سیالیت»^۱ است. به موجب این بحران، عمر تعاونی‌ها بسیار کوتاه می‌شود و پس از مدتی، نیمه فعال، یا غیرفعال یا منحل می‌شوند. تعاونی‌های قرابت‌محور به دلیل مجموع ویژگی‌های فوق و ارتباط واقعی و خونی میان اعضا - و نه ارتباط اعتباری - قابل انحلال نیستند.

تأثیرگذاری بر تقویت نهادهای دینی و سرمایه اجتماعی

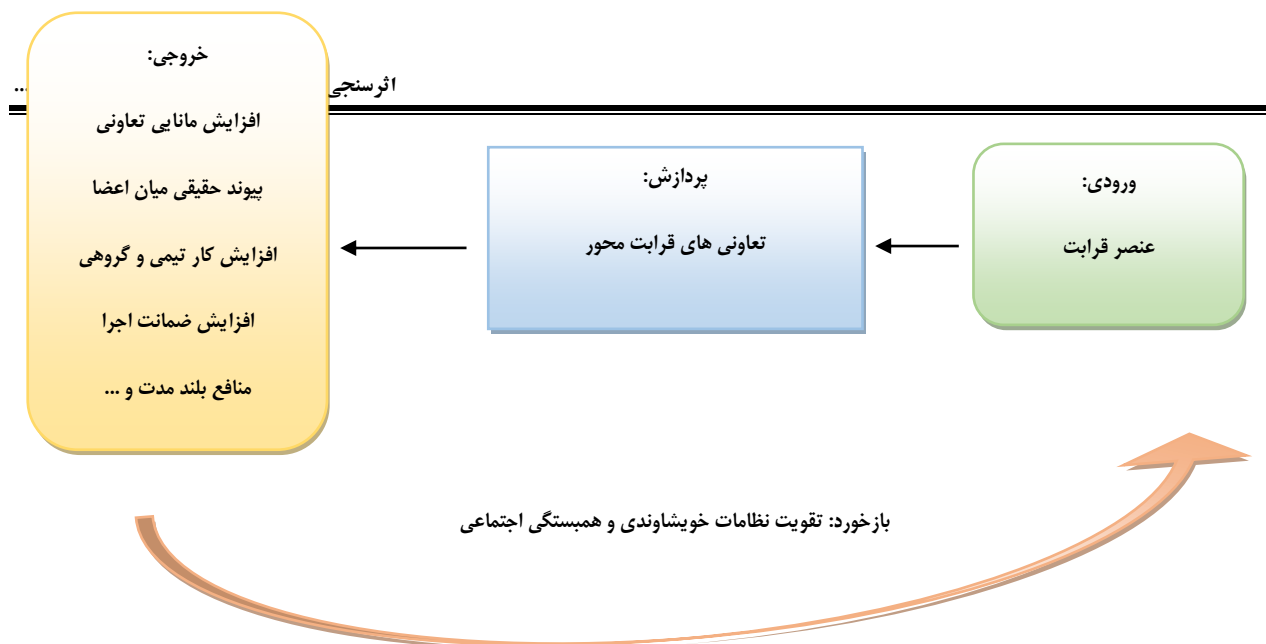
از دیگر مزایای تعاونی‌های قرابت‌محور می‌توان به تقویت صلہ رحم و پیوندهای خویشاوندی اشاره کرد؛ با توجه به اینکه معنای اصلی صلہ رحم کمک مالی به خویشاوندان است، تعاونی‌های قرابت‌محور می‌توانند یکی از مصادیق واقعی صلہ رحم در جامعه محسوب شوند.

با گسترش این تعاونی‌ها، نهاد خویشاوندان از کار آیی و کارآمدی بیشتری برخوردار می‌شود و بسیاری از دستورات دینی به واسطه احیا و تقویت سازوکار صلہ رحم احیاء خواهند شد. همچنین با توجه به اینکه تعاونی‌ها سازمان‌هایی مبتنی بر سرمایه اجتماعی هستند (Gemini, Shamsaldini, & Jamshidi, 2022)، تقویت تعاونی‌های قرابت‌محور تا حدود زیادی به تقویت «سرمایه اجتماعی» و «همبستگی اجتماعی» کمک می‌کند.

میزان موفقیت مالی

از آنجاکه تشکیل تعاونی‌های قرابت‌محور یکی از مصادیق واقعی صلہ رحم محسوب می‌شود، معصومان (ع) وعده داده‌اند که هر کاری که با صلہ رحم گره

1. Liquidity crisis

با استفاده از نظریه سیستم‌ها، می‌توانیم مطابق **شکل (۴)** به محیط تعاونی‌های قرابت‌محور نگاه نماییم:

شکل ۴. تبیین سیستمی ورود عنصر قرابت به محیط تعاونی‌ها

پیشنهادهای

قرابت‌محوری در تعاونی‌ها، این خانواده‌ها در اولویت اعطای تسهیلات قرار گیرند.

مرحله دوم: جهت‌دهی

از آنجاکه تعاونی‌های توزیعی، کمتر در معرض اختلافات میان اعضا قرار می‌گیرند و منفعت حاصله زودبازده و کوتاه‌مدت است، پیشنهاد می‌گردد در تشکیل تعاونی‌های قرابت‌محور اولویت حمایت، با تعاونی‌های توزیعی باشد و پس از تثبیت این سنخ تعاونی‌ها، تعاونی‌های قرابت‌محور به سمت تشکیل تعاونی‌های توزیعی-تولیدی بروند. همچنین با توجه به اینکه عمده تعاونی‌های کشاورزی به‌صورت قرابت‌محور اداره می‌شوند، این تعاونی‌ها می‌توانند

با توجه به اهمیت تعاونی‌های قرابت‌محور، مناسب است توصیه‌هایی سیاست‌گذارانه برای احیا و تقویت این‌گونه تعاونی‌ها بیان نماییم:

مرحله اول: ظرفیت‌سنجی

با توجه به اینکه استان‌های مختلف کشور، ظرفیت‌های متفاوت قومی-قبیله‌ای و خاندانی دارند، لازم است دستگاه‌های مسئول با محوریت معاونت تعاون وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی در استان‌ها، ظرفیت هر استان را از حیث خاندان‌های معتمد و مشهور، در قالب پژوهش‌های مستقلی شناسایی نمایند و برای شروع، باهدف فعال‌سازی ظرفیت

به عنوان الگوی موفق برای سایر تعاونی‌ها معرفی شوند.

مرحله سوم: ارزیابی و تشویق

پس از ظرفیت‌سنجی و جهت‌دهی تعاونی‌های قرابت‌محور، شایسته است مسئولان -مخصوصاً دفتر ترویج، آموزش و تحقیقات تعاونی‌های وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی نمونه‌های عینی و موفق از تعاونی‌های قرابت‌محور را در سطح شهرستان، استان و کشور معرفی کرده و با تشویق و معرفی آن‌ها، زمینه ترویج و الگوبرداری سایر نهادهای خویشاوندی در تشکیل این سنخ تعاونی‌ها را فراهم آورند.

در راستای تکمیل این پژوهش پیشنهاد می‌شود تحقیقات آماری جدی مبتنی بر مدعیات این پژوهش که مستند به آیات و روایات بود، انجام شود. همچنین با توجه به اینکه آثار مثبت تعاونی‌های

قرابت‌محور مخصوص کشورهای اسلامی نیست و شامل غیرمسلمانان -حتی قوم یهود و بهائیت- نیز می‌شود (Tousi, 1993)، استفاده از تجربیات جهانی در این خصوص، می‌تواند درس‌آموز و دست‌آویز سیاست‌گذاران باشد.

مشارکت نویسندگان

محمدرضا آرام (مفهوم‌پردازی، بررسی اطلاعات و پایش، بازبینی و ویرایش)
سید محمدرضا احمدی طباطبایی (روش‌شناسی، بررسی اطلاعات و پایش، نظارت و سرپرستی).

قدردانی و تشکر

این پژوهش یکی از خروجی‌های دوره پسادکتری نویسنده مسئول بوده و با حمایت معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق (ع) به رشته تحریر درآمده‌است.

References

- Quran. (2011). Islamic publications, Tehran, Iran. (In Arabic)
- Amoli, M. (dateless). Al-Qasas and al-Fawaidas. Mofid Bookstore, Qom, Iran. (In Arabic)
- Aram, M.R. (2018). System development based on social takaful. Imam Sadiq University (AS), Tehran, Iran. (In Persian)
- Azhari, M. (2000). Tahdeeb al-Legha. Dar Ahyaya al-Tarath al-Arabi, Beirut, Lebanon. (In Arabic)
- Bauman, Z. (2003). Liquid love: on the frailty of human bonds. Cambridge, England.
- Benjamin, E., Graeub, M., Jahi, C., Hannah, W., Ledermann, S., Bezne, R., & Gemmill-Herren, B. (2016). The State of Family Farms in the World. World Development, Volume 87, 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2015.05.012>.
- Bertalanfi, L. (1987). The basics Evolution and applications of the general theory of systems. (Translation by Kiyomarth Periani). Thunder, Tehran, Iran. (In Persian)
- Bohayrai, M. (2018). Genealogy of Cooperation in Iran. Chekse, Tehran, Iran. (In Persian)
- Daneshmehr, H., Karimi, A., & Hedayat, O. (2020). Contextual analysis of the failure of the cooperative functions of border residents of Kurdistan province in the context of informal border economy. Local development (rural-urban). 14 (1), 205-232. (In Persian). DOI:10.22059/JRD.2022.344882.668736
- Dye, T. (2017). Understanding Public Policy. 15th Ed., Pearson Prentice Hall.
- Faiz Kashani, M. (1994). Tafsir al-Safi. Sadr School, Tehran, Iran. (In Arabic)

- FAO, IFAD, UNICEF, WFP, & WHO. (2023). The State of Food Security and Nutrition in the World 2023. Urbanization, agrifood systems transformation and ealthy diets across the rural–urban continuum. Rome, FAO. <https://doi.org/10.4060/cc3017en>
- Farhadi, M. (2017). The Anthropology of Helping. Second Edition, Hableroud Publications, Semnan, Iran. (In Persian)
- Gemini, D., Shamsaldini, A., & Jamshidi, A. (2022). Investigation and analysis of the role of social capital on the performance of rural cooperatives in Fars province. Cooperative and Agriculture Quarterly, 11 (42), 23-57. (In Persian). Doi: 10.22034/AJCOOP.2022.297403.1710
- Ghorbani Moghadam, M. (2021). The rule of cooperation based on the perspective of government jurisprudence. Islamic Government Quarterly, 26 (1), 74-47. (In Persian)
- Hall, A.D., & Fagen. R. O (1996). An overview of systems theory. (Translated by Dawood Salmani). Tehran: Institute of Business Studies and Research. (In Persian) <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2015.05.012>.
- Ibn Babouyeh, M. (1992). Man La Yahdrah al-Faqih. Second edition, Qom: Islamic Publications Office affiliated with the Qom Seminary Society of Teachers. (In Arabic)
- Ibn Khaldoun, A. (2003). Introduction by Ibn Khaldoun. Research by Abdullah Muhammad al-Darwish, Dar Ya'rab, Damascus, Syria. (In Arabic)
- Isna. (2022). Menta's support of priority cooperative projects in the provinces. Retrieved from www.isna.ir/xdMzGx. Accessed April 6, 2023.
- Jumapour, M., & Talebi, M.A. (2010). Investigating the role of border dwellers' cooperatives in the regional development of South Khorasan case study. Cooperative and Agriculture Quarterly, 22 (6): 109-135. (In Persian)
- Karami, S., & Aghahi, H. (2013). Analysis of personality factors affecting the success of agricultural production cooperatives. Cooperative and Agriculture Quarterly, 3(12), 47-75. (In Persian) DOR: 20.1001.1.27835464.1393.3.12.3.1
- Khanifar, H., & Muslimi, N. (2023). Principles and Basics of Qualitative Research Methods. Third Edition, Negah Danesh, Tehran, Iran. (In Persian)
- Kolini, M. (1986). Al-Kafi. Dar al-Kitab al-Islamiyyah, Tehran, Iran. (In Arabic)
- Kufi Ahwazi, H. (1981). Al-Zuhd. Second edition, Al-Mattaba Al-Alamiya, Qom, Iran. (In Arabic)
- Majlesi, M. (1983). Miryah al-Aqool fi Sharh Akhbar Al-Ar-Rasoul. Dar al-Kitab al-Islami, Tehran, Iran. (In Arabic)
- Majlesi, M. (1993). Lavame Sahib al-Qarani. Ismailian Institute, Qom, Iran. (In Arabic)
- Mazandarani, M. (1962). Sharh al-Kafi-al-Asul WA al-Ruda. Al-Maktaba al-Islami, Tehran, Iran. (In Arabic)
- Moreira, I. R. J., Freitas, A. F., Alves Júnior, A., Freitas, A. F., Bernardo, J. S., & Silva, S. M. (2023). Family Farming Cooperatives and Associations and the Institutional Market Created by the National School Feeding Program (PNAE) in Minas Gerais, Brazil. Sustainability, 15(6), 5202. <https://doi.org/10.3390/su15065202>
- Mostafavi, H. (1989). Al-Habiq fi Kalmat al-Qur'an al-Karim. Ministry of Culture and Islamic Guidance, Tehran, Iran. (In Arabic)
- Mufid, M. (1992). Al-Khitasas. Al-Tamar Al-Alami Lafiya Sheikh Al-Mufid, Qom, Iran. (In Arabic)
- Pourezat, A., Soudager, H., Saadabadi, A., & Hashmi Kasvai, M. (2018). The Indicators for Prioritizing of Public Issues. Strategic Management Thought, 13(2), 132-169. (In Persian) DOI:10.30497/SMT.2019.2737
- Qaraati, M. (2008). Tafsir Noor. Lessons from the Qur'an, Tehran, Iran. (In Persian)
- Qommi, A. (1983). Tafsir al-Qami. Darul Kitab, Qom, Iran. (In Arabic)
- Radan, F. (2019). Analysis of Socio-cultural Factors on Housewives' Tendency to Cooperation. Quarterly Journal of Cooperation and Agriculture, 9(35), 1-20. (In Persian) DOI:10.22034/AJCOOP.2020.125727
- Rashid Reza, M. (1993). Al-Manar, Dar al-Marafa, Beirut, Lebanon. (In Arabic)
- Sadr, M. (2003). Eqzdana. Martyr Al-Sadr Center for Research and Specialized Studies, Qom, Iran. (In Arabic)
- Soleimani, M., & Bazarafshan, A. (2022). Manuscript of Iranian Cooperative and Cooperative Heritage. Iran Cooperative Innovation and Development Center (MENTA), Tehran, Iran. (In Persian)

- Tabarsi, A. (1982). Al-Ehitaj al-Ahl al-Jajj. Morteza Publishing, Mashhad, Iran. (In Arabic)
- Tabatabayi, M.H. (1970). Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an. Al-Alami Publishing House, Beirut, Lebanon. (In Arabic)
- Tousi, M. (1993). Amali. Dar al-Taqwa, Qom, Iran. (In Arabic)
- Tousi, M. (1986). Tahzib al-Ahkam. Dar al-Kitab al-Islamiya, Tehran, Iran. (In Arabic)
- Yousefi, A. (2015). Cooperative Economy from the Perspective of Islam. Research Institute of Islamic Culture and Thought, Qom, Iran. (In Persian)

